

Xavier Rubert de Ventós o la filosofia com a forma de mirar

Ramon Alcoberro

Manolo Vázquez Montalbán els anomenà el Príncep (Pasqual Maragall), l'Arquitecte (Oriol Bohigas) i el Filòsof (Xavier Rubert de Ventós) i en les biografies de tots tres es resumeixen esperances, èxits i fracassos d'una generació que als darrers anys del franquisme i en els primers anys de la Transició van intentar un programa modernitzador de Catalunya que no trenqués amb l'Estat. Van fracassar, òbviament, i amb ells (amb el naufragi de l'Estatut del 2006) es van acabar per sempre el federalisme i el pactisme català.

Fills d'una història indigent

Catalunya, i en general els Països Catalans, no ha estat tradicionalment un país de filòsofs. Hi ha moltes raons que expliquen aquest fet, ben diagnosticat per gent com Norbert Bilbeny, Xavier Serra o Joan Cuscó, potser els nostres historiadors de les idees més solvents. La misèria del panorama de les idees ve de lluny. Una tradició antimoderna molt profunda, un fons carlí, una universitat anquilosada i un paisatge de guerres civils expliquen bona part d'aquest dèficit secular. Ja l'any 1920, deia Josep Pla, segons Baltasar Porcel que: *“esas falsedades de la filosofía solo sirven de engañabobos y para hacer de catedrático, que es el oficio que más se parece al cura.”* (La Vanguardia 1 de maig de 1981).

Que els catalans són éssers pragmàtics i no especulatius ens ho havien explicat Vicens Vives i Josep Ferrater Mora. Des de finals del segle XIX, i segurament molt abans, la filosofia es va haver de refugiar a la premsa i en els Ateneus, amb totes les mancances i els límits que això implica. Filòsofs universitaris significatius com Xirau o Serra Hunter només van obtenir càtedra a Barcelona molt tardanament i al llarg de tot el segle passat la modernització de les idees es construï més des del món editorial que des d'una acadèmia perfectament renyoca.

Mai no hem tingut una càtedra universitària que estudiï la història del pensament a Catalunya o (encara menys!) als Països Catalans. La conseqüència inevitable de tot plegat ha estat un reduccionisme lamentable que limitava la filosofia nostrada a personatges que fan angúnia, tan prims com Balmes (que a part de ser un carrer també fou un pensador significatiu) o Torras i Bages, el bisbe que dona nom d'una estació de metro dels afores a Barcelona.

Gairebé ningú no sap qui era Sunyer i Capdevila, l'autor del primer text ateu català (*Dios*, 1869) o què significà realment la teoria del “sentit comú”. Ferrater Mora feu la seva feina a l'exili i personatges com Francesc Pujols o el mateix Joan Fuster treballaren a la premsa o directament fora del sistema acadèmic. Ens ha costat Déu i ajuda (o Marx i ajuda) recuperar Rodolf Llorens i Jordana (gràcies siguin donades

a Joan Cuscó!) i ara Max Pérez i Alba Padrós ens estan redescobrint Pujols a partir dels seus inèdits o pensadors anarquistes com el nietzscheà Josep Torres Tribó.

En aquest panorama tan prim i fet d'absències, Xavier Rubert de Ventós (XRV) fou possiblement el filòsof català més important de la segona meitat del segle XX i fins que als darrers anys, quan l'Alzheimer cruel va anar apagant la seva veu, ha estat gairebé en totes les batalles conceptuals però també polítiques de Catalunya. Al cap i a la fi sempre va restar fidel a una màxima que repetia sovint: "faig més cas del que em passa que del que penso" i la seva filosofia ha volgut ser tan simptomàtica i antiessencialista com inquisitiva.

Un tarannà, per no dir-ne un caràcter

XRV havia nascut a finals del 1939 i en privat li agradava dir irònicament que ell i el seu amic l'arquitecte Ricard Bofill van venir al món perquè els seus pares s'havien posat molt contents quan Franco va entrar a Barcelona. Però tot i ser els fills dels vencedors, gent sovint decebuda i fastiguejada amb el "Règim" –el pare de XRV, *Juanín* Rubert, havia estat secretari de Franco a Burgos–, sabien que provenien d'una tradició familiar i política il·lustrada i catalanista sentimental que mai no van rebutjar. El culturalisme per a Rubert era un imperatiu moral perquè és la condició que ens permet pensar, en la mesura que només des d'una cultura podem dir què són les coses, amb què contrasten o què anticipen. Només des d'una tradició es pot ser modern i posar les coses cap per avall.

Els membres del que Salvador Giner va anomenar la "generació del paranimf", que van ser joves universitaris a finals dels cinquanta i dels primers anys seixanta, havien viscut a casa la misèria cultural, estètica i moral del franquisme i, al mateix temps que la detestaven es malfiaven, per tradició familiar, d'un anarquisme primari i d'una rauxa molt catalana. Per dir-ho amb un joc de paraules, es van situar "del tot en contra" però mai "en contra de tot". Molts anys més tard, Eugenio Trias va designar el seu món com el de la "Catalunya ciutat". El mite civil barceloní, segurament fictici, forma part de la seva educació sentimental fins al moll de l'os.

És difícil entendre XRV sense tenir present el rerefons del republicanisme liberal, un caliu que en el context de la guerra freda era difícil de mantenir. Els seus primers amics són tots fills d'una burgesia molt de Barcelona, i molt de Sarrià, que havia guanyat la guerra però havia perdut la llengua i maldava per mantenir una dignitat en un context innoble i poc heroic entre el desori moral i la calefacció de gasogen.

Company de Pasqual Maragall als jesuïtes de Sarrià, a XRV li agradava explicar que amb dotze o tretze anys el van castigar perquè a classe es va negar a escriure una redacció sobre el tema "mi mejor amigo". Les amistats particulars de XRV, Ignasi Urenda, Raimon Obiols, Narcís Serra, Ricard Bofill o Jaume Lorés, el van marcar d'una manera decisiva. Com havia cantat Brassens, també per a ell, els amics anaven *d'abord*.

XRV sempre fou molt conscient de formar part d'una comunitat filosòfica precària i amb referents fràgils però resistents, realista, emotivista i amb un moralisme que és sobre tot una estètica. Se sabia hereu de l'estètica de Creixells o Miravent (un

personatge a rellegir) però sobre tot de l'estètica del "club Xirau" republicà –és a dir, del grup de deixebles del fundador de la Unió Socialista que als anys trenta es reunien per prendre el te a l'anglesa a casa del mestre– i el seu llibre *Pensadors catalans* que s'originà en un programa d'entrevistes emès pel circuit català de televisió espanyola fou durant anys un "Qui és qui" molt significatiu del pensament nostrat.

En els anys de formació de XRV, el marquen decisivament gent com Josep Maria Calsamiglia, depurat de la universitat i dedicat durant els anys més durs al comerç de plàtans de Canàries, que continuava donant classes particulars a casa seva i el seu oncle, el poeta Joan Teixidor, de la revista *Destino* que intentà la tasca impossible de fer simultàniament catalanisme en castellà i poesia rilkeana. Són els temps que els germans Maragall sobreviuen amb un petit negoci farmacèutic, Maria Aurèlia Capmany es refugiava al batxillerat i altres com Francesc Gomà o la seva esposa Eulàlia Preses, traductora del *Convit* platònic, miraven de sobreviure en silenci.

Les entrevistes de *Pensadors catalans* (1987) que avui es poden trobar íntegres a YouTube, i en general la presència de XRV a les televisions (fins que hi fou vetat per *indepe*) donen –tot cal dir-ho– una imatge del seu tarannà, i especialment de la seva manera peculiar de moure's, sempre nerviosa i enjogassada. El Xavier Rubert que circulava perillosament en moto per Barcelona amb un anorac groc, que conduïa a batzegades i el que baixà esquiant pel carrer Muntaner en la famosa nevada de 1962, formen part fins i tot d'una certa mitologia molt barcelonina.

Que li agradés explicar les seves idees en forma d'acudits era un homenatge al seny i a la ironia que podia arribar a posar nerviosos els seus interlocutors, però tot lector de Kierkegaard –una lectura que ell i José María Valverde, consideraven imprescindible i que els marcà a tots dos– sap que la ironia és condició prèvia de tota teoria.

Fins a finals de la dècada de 1950, quan Francesc Vicens aconseguí formar la primera cèl·lula universitària del PSUC (amb gent com Salvador Clotas o els germans Goytisoló), la universitat catalana era intel·lectualment un desert, on fins i tot un escolàstic com Jaume Bofill semblava sospitós d'heretgia al bisbe Modrego, que havia estat capellà castrense, perquè llegia filòsofs francesos. El panorama canvià significativament als primers anys seixantes a través del Concili Vaticà II, via l'*aggiornamento* catòlic, i amb el FOC (Front Obrer Català) i tot un seguit de partits i partidets formats per fills de franquistes revoltats contra els seus orígens.

Començant per l'estètica

Ara pot sorprendre la importància que entre els universitaris catalans tingué en la dècada dels cinquanta i primers seixanta l'obra d'un filòsof avui tan oblidat com el personalista Emmanuel Mounier. Però sense la petja de Mounier i del catolicisme social (òbvia, per exemple, en Jordi Pujol) i sense l'existencialisme catòlic no s'entenen els anys de formació de gent com XRV o d'Eugenio Trías, que era fill d'un fundador de la Falange a Barcelona i fou educat a la universitat de Navarra amb l'*Opus Dei*.

Les primeres obres filosòfiques de XRV (*El arte ensimismado*, 1963, *Teoría de la sensibilidad*, 1968) parlen d'estètica per una raó òbvia. El franquisme provocava una reacció gairebé epidèrmica per la seva lletjor en gent que provenia d'una tradició noucentista i civil. A més, als anys 50 es produeixen diversos intents de renovació de l'estètica religiosa, particularment a França (pensi's en Matisse a Vance, en Chagall i el seu "missatge bíblic" a Niça o en la capella per la pau de Picasso a Vallauris) i a Barcelona treballava en silenci Miró.

L'estètica es vincula a l'heretgia i a la resistència tant contra l'ortodòxia *pompier* del realisme socialista com contra la pintura religiosa banal d'un Pere Pruna o l'escapisme del germà del músic Mompou. Que Antoni Tàpies se sentís al·ludit i molest pels plantejaments de XRV, cosa que provocà una important polèmica a l'època, era previsible. Contra les ortodòxies, als anys 60 tocava defensar les heretgies perquè eren el territori del no colonitzat i de la transgressió. Encara a *Ensayos sobre el desorden* (1976), XRV escriu: "s'anomena ideològic aquell sector sobre el que s'ha perdut l'hegemonia. Ideològic significa llavors, molt precisament, no controlat". Reivindicar l'ideològic contra el científic i el sentit contra el "massa sabut" (l'experiment contra la teoria) volia dir obrir el camp del pensament contra l'escolàstica i el camp de la política i això, que avui sembla obvi era molt trencador fa cinquanta o seixanta anys.

No s'ha d'oblidar que XRV publica el seu primer llibre, *La estética y sus herejías* amb només 23 anys. Són els temps de la reflexió sobre el disseny industrial (i el cinema) "*percibido sin conciencia de ficción*" com un espai possible d'humanització. Com ell mateix escriu, un cop alliberat de caos ornamental, "l'art no era un punt de partida, sinó un resultat". El nou terreny de l'art per a Xavier Rubert, però també per a pintors com Ràfols Casamada, és el disseny, tal com havien teoritzat autors aleshores en alça com Gilo Dorfles o Umberto Eco. Eco i Pasolini, per cert, feren mítiques estades a Barcelona que produïren en una gran commoció a la Barcelona dels anys de la *gauche divine*.

Per una ètica de mínims

Disseny, urbanisme i experimentació són els eixos de la recerca no només de XRV sinó també de tota la generació jove que ja no mirava a París com els seus pares (o com l'exili republicà de Mèxic) sinó a Roma i a la versió italiana del comunisme, però que sobre tot s'emmiralla en l'estètica pop britànica. Al que Joan de Sagarra batejà com "el partit comunista de Cadaqués", la *gauche divine* (que Vázquez Montalbán anomenà la *gauche qui rit*) el que li interessa és el que està passant a Londres i a Nova York. Són els "anys Barbarella" del pensament europeu al voltant del 68. El còmic (inoblidable Enric Sió dibuixant Guillermina Motta) i la reflexió de Debord sobre la societat de l'espectacle estan al rerefons estètic d'aquells temps arreu d'Europa.

A l'últim paràgraf de *Teoría de la sensibilidad*, (del 1968 i publicat l'any següent) XRV defensa, una estètica molt en consonància amb l'aire de canvi cultural del moment, com "un medi en que importi més el mitjà en què hom viu es fa l'home que la lliure iniciativa o que la retòrica revolucionària." El nucli estètic del pensament de XRV determina també la seva ètica, especialment quan com a

conseqüència de la persecució política es veu obligat a fugir en un semiexili (Mèxic i Berkeley) que és també fonamental en la seva formació intel·lectual. Són els anys de teòlegs com Harvey Cox i de la teoria de sistemes, que importà Salvador Pániker a partir d'Edgard Morin (que per aquells anys estava vivint a Califòrnia).

És una reflexió que es veu obligat a fer des de la càtedra d'Arquitectura, fora de la facultat de filosofia perquè, en el moment de la mort de Franco, va haver de fugir de Barcelona, fet que aprofità el neotomista Francisco Canals per instar un expedient de pèrdua de la càtedra. No haver pogut recuperar-la en temps democràtics, per oposició del hegelianista Ramon Valls Plana, és una taca que pesarà en la història de la universitat de Barcelona i a XRV sempre li va saber un greu molt íntim.

Un petit llibre d'homenatge, *Quan a classe érem tres-cents* (2020), publicat per la facultat d'arquitectura a cura de Pedro Azara i a instàncies de la seva germana Maria Rubert i del seu deixeble Norbert Bilbeny, deixa testimoni del que eren les classes de XRV, un autèntic festival de les idees, massivament seguit per joves que s'asseien apilotats a l'aula com bonament podien i on la *manera* de dir les coses, la ironia, el joc subtil del llenguatge, era tan important com el concepte.

La seva ètica demana estar sobre tot atent a la dissonància, ser vulnerable a cada sistole i diàstole del que ens envolta. Ens convida a “trobar la força, la seguretat, la maduresa, de no tenir un criteri fet sobre cada cosa” i a mirar “l'altra cara de les coses”, “fent-se conscient del que es perd quan es guanya”, als antípodes del marxisme que a l'època proposaven Manuel Sacristán i els seus deixebles, que són l'altra grup significatiu del pensament català entre els anys posteriors al 68 i la mort de Franco.

Per a XRV “Ser culte vol dir saber tractar amb naturalitat l'artificial, i viure artificiosament el natural” i això vol dir no creure's massa les pròpies teories, no donar res per obvi i practicar una autoironia que a alguna gent de l'època els molestava profundament. Valverde, que va anar al comunisme quan tothom n'estava de tornada, no s'estava de dir a classe que “Xavier no ha crecido” (ho sento, això s'ha d'escriure en castellà!) mentre XRV defensava que en les coses i en les idees s'ha “d'estar sense ser”, cosa que avui pot semblar una frivolitat però a l'època servia per desengreixar el dogmatisme del marxisme i de l'escolasticisme que, per increïble que pugui semblar, dominaven el panorama acadèmic fins 1980.

Contra els puritans

A *La estética y sus herejías* (1973), XRV va escriure que el que caracteritza el puritanisme que ell detestava absolutament era “el rebuig de l'art com a agradable joc de significats” i la necessitat de justificació constant (“anomeno purità en aquest context qualsevol estil que manifesta una íntima obligació de justificar les formes des de fora d'elles mateixes”). Sense entendre la preponderància que als anys finals del franquisme tenia el que irònicament XRV anomenava en privat el “marxisme d'escaleta” (expressió manllevada al conte infantil de “la rateta que escombrava l'escaleta i va trobar un dineret”), no es pot entendre fins a quin punt la moral que proposava era profundament innovadora, per desengreixant i volgudament antiheròica. Que tingués en contra al mateix temps al primer

Fernando Savater i a Raimon Galí, mestres de Jordi Pujol en funcions de guardià de les essències, no pot sorprendre ningú que sàpiga que els extrems es toquen.

Una teoria de les conviccions febles com la que proposà a *Per què filosofia?*, on es reivindicava que “El fort de la filosofia és –i no pot ser altre– la vulnerabilitat del seu coneixement i la debilitat del seu convenciment. (...) la força i la potencia del nostre pensament és l'altra cara de la nostra ceguesa envers el que tenim a la punta del nas”, només resultava pensable sobre la ruïna dels grans relats (marxistes, cristians o estructuralistes) que anticipà el Maig francès del 6.8

L'any 1979, però, Michel Foucault publica a *Le Nouvel Observateur* una sèrie d'articles defensant ni més ni menys que l'aiatol·là Khomeini i en 1980 Althusser assassinà la seva esposa i s'exilià a una neurona del seu cervell. Més o menys al mateix temps Nikos Poulantzas (qui el recorda?) se suïcidà llençant-a des de la torre Montparnase. Per a tota una sèrie de joves filòsofs catalans i específicament molt de Barcelona, que Norbert Bilbeny designà com a “generació de la Transició”, la sortida de l'atzucac marxista i estructuralista va passar per adherir-se la proposta ètica i estètica de XRV, ja presentada al seu llibre de 1971 *Moral y nueva cultura*, que proposava “relativitzar intel·lectualment les nostres opcions, oposades a la recerca d'una coherència i plenitud de les opcions.”

Era la consciència de la feblesa i de la provisionalitat, l'únic que podia donar consistència –també políticament– a una recerca filosòfica. La moral d' *Ética sin atributos* “que no em fa responsable sinó dels talents que he guardat, de l'enganxat que he quedat a les meves conviccions, del semblant que he acabat essent a mi mateix” i que ha passat als llibres com a “postmoderna” fou el marc possible d'una societat liberal i democràtica que, potser perquè la vida és complexa, es va posar en crisi a partir de l'arribada al govern (que no al poder) del duo Felipe González/Alfonso Guerra.

Del Col·legi de filosofia al desengany de la política

El Col·legi de Filosofia que va dominar la vida intel·lectual catalana als anys de la dècada de 1980 venia a ser el camp d'experimentació i de divulgació d'aquesta actitud alhora estètica i política. Reunits a proposta d'Antoni Vicens, que després derivà a la psicoanàlisi, pensadors diversos com ara Eugenio Trias, Jordi Llovet, Jaume Casals, Miguel Morey o Pep Ramoneda van intentar una revisió cívica del noucentisme que dissortadament no va poder fer el necessari paper de renovació universitària institucional, però va ser l'espai de pensament col·lectiu més ampli que ha existit a Catalunya fins ara.

És obvi que s'hi oposaren les figures més rànçies del marxisme. José Batlló, l'editor i íntim amic d'Alfonso Guerra (de fet el seu espieta en la vida intel·lectual catalana), va escriure coses com ara: “los Nuevos filósofos de mi ciudad, más listos, (que Goebbels) saben a la perfección que la palabra filosofía no es más que el barniz que cubre la madera de la práctica política (...) Claro que últimamente se están pasando de castaño oscuro” (*El Periódico*, 18 de febrer de 1986). Dispensin l'extensió i el castellà. A l'altre banda, quan XRV va convidar Jordi Pujol a la inauguració del curs del Col·legi els marrameus per la pèrdua de les (inexistents) essències se sentiren molt i molt lluny.

L'arribada del PSOE a la Moncloa i, sobre tot, la seva estada al Parlament Europeu el convertiren en personatge públic, però inevitablement desvirtuaren la seva vessant més estrictament filosòfica. Diputat al Congrés entre 1982 i 1986 al Parlament europeu a partir del 1987, veié entre estorat i emprenyat com es manipulaven les seves idees amb un cinisme polític inaudit. Li va fer mal adonar-se que el tractaven com un foraster a Madrid i que el plet Catalunya-Espanya no tenia remei perquè el federalisme era políticament inviable.

De l'experiència política n'ha quedat un llibre, *El cortesà i el seu fantasma* (1991), que és imprescindible per comprendre els límits de la transició. XRV en política és la crònica d'una frustració. Que tot i haver estat els cervells més creatius del món socialista, ni ell ni Oriol Bohigas haguessin tingut càrrecs significatius en el període maragallista segurament fou un fracàs col·lectiu, tot i que en perspectiva ara resulta obvi que Maragall arribà massa tard al poder català, quan l'edifici ja presentava esquerdes ruïnoses. Llibres com *El laberinto de la Hispanidad* (1987) i *Nacionalismos: el laberinto de la identidad* (1994) a Madrid se'ls van passar directament pel forro.

Fou aleshores quan XRV elaborà la seva teoria de l'independentisme no nacionalista que ha estat potser una de les seves idees més brillants i més controvertides, juntament amb la proposta d'una independència feta d'interdependències. El XRV pensador del republicanisme cívic, el dels darrers vint anys, és perfectament consistent amb les seves idees sobre estètica i sobre ètica. Però les idees que ell i Maragall aplicaren amb èxit a la ciutat (la urbs, l'urbanisme i la urbanitat) no tenien traducció fàcil ni a en la nació, ni en l'estat que posseeixen i pateixen una càrrega simbòlica molt més potent. La ciutat és grega i l'estat és romà, com ell sabia prou bé. D'això, en tot cas, no és correcte que sigui jo qui en parli.

Publicat a la revista *El Temps*, 6 de febrer de 2023